

Danske reformationssalmer i kontekst

*Redigeret af Marita Akhøj Nielsen,
Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe*

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2022

Danske reformationssalmer i kontekst

1. udgave, 1. oplag

Redigeret af Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck og Bjarke Moe

© 2022 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og forfatterne

Alle antologiens 11 artikler har været underkastet anonym fagfællebedømmelse

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag

Omslag: Ida Balslev-Olesen

Omslagsbillede: Blad D 1v i *Thet cristelighe mesføembedhe*. Udgivet af Claus Mortensen. Malmø: Oluf Ulricksøn 1529

Prepress og tryk: Narayana Press

Papir: 100 g Scandia 2000 Ivory. Træ- og syrefrit, aldersbestandigt (ISO 9708 ∞)

Skrift: Minion

Bogbinder: Buchbinderei Büge

Oplag: 300 eksemplarer

Udgivet med støtte fra Carlsbergfondet og Velux Fonden

ISBN 978-87-7533-059-1

Printed in Denmark 2022

Indhold

Selskabets forord	7
Udgivernes forord	9
<i>Simon Skovgaard Boeck, Bjarke Moe og Marita Akhøj Nielsen</i>	
Indledning	11
<i>Marita Akhøj Nielsen</i>	
Paratekst i reformationstidens danske messe- og salmebøger	31
<i>Konrad Küster</i>	
Die frühen lutherischen Missalien und das geistliche Lied	71
<i>Roman Hankeln</i>	
Overgangen: fire liturgiske kilder i Danmark-Norge 1519-1573	117
<i>Árni Heimir Ingólfsson</i>	
The Reception of Hans Thomissøn's <i>Psalmebog</i> and Niels Jespersen's <i>Graduale</i> in Iceland	145
<i>Bjarke Moe</i>	
Salmesang på skrift Om forholdet mellem levende sang og musikalsk notation i reformationstidens danske salmer	167
<i>Dorthe Duncker</i>	
Salmerne i de ældste danske visehåndskrifter	195

Simon Skovgaard Boeck

»Da lidde den Herre stor spot oc skam«

Thomissøns revision af Hr. Michaels digte 227

Bodil Ejrnæs

Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og
reformationstid 253

Pil Dahlerup

Renæssancepønitense 279

Minna Skafte Jensen

Salmeparafrafer og national propaganda
To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600) 319

Axel Teich Geertinger

Reformationstidens salmemelodier i den digitale verden
Editionsfilologiske og tekniske principper og udfordringer 341

Register over de behandlede salmer 371

Danske gendigtninger af Davidssalmer i middelalder og reformationstid

Af Bodil Ejrnæs

Abstract

Danish Adaptations of the Psalms of David in the Middle Ages and the Age of Reformation

The essay outlines the reception history of the Old Testament Psalms from their making in the last centuries BCE to the Danish reproductions in the Age of Reformation. First, the essay presents the Psalms of David in their earliest known form in the Hebrew Bible. Then follow readings of select texts employing the Psalms of David. The texts include medieval Danish hour and prayer books (from the fifteenth and the beginning of the sixteenth centuries) and reproductions in Hans Thomissøn's hymnal from the Reformation. It is demonstrated how the form and content of the Old Testament Psalms are modified to adjust to new conditions. In some cases, the recomposed hymns are close to the Old Testament originals, while in other cases there is a radical transformation of both form and content. A good example of this is Luther's adaptation of the Old Testament Psalm 46 that is included in Hans Thomissøn's hymnal in a Danish translation, 'Vor Gud hand er saa fast en borg'. Here the new version is so far away from the original that it may be difficult to see a connection between the Psalm in its original context and in the reproduction.

Indledning

Reformationstidens salmedigtning og salmesang har rødder tilbage i førkristen tid, nemlig i et af Det Gamle Testaments skrifter, Salmernes Bog eller Davids Salmer, som de også kaldes. Ligesom de øvrige bøger i Det Gamle

Testamente er Salmernes Bog oprindeligt affattet på hebraisk. Det er ikke muligt at give en præcis datering af skriftets tilblivelse; man antager, at Salmernes Bog har været igennem en kortere eller længere overleverings- og redaktionsproces, som førte til dens endelige form inden for de seneste par århundreder f. Kr., da den blev en del af jødedømmens hebraiske bibel. I århundrederne efter vor tidsregnings begyndelse blev Salmernes Bog sammen med de øvrige gammeltestamentlige skrifter del af den kristne bibel, og salmerne er siden blevet anvendt som tekster, der blev læst og sunget i gudstjenstlig sammenhæng.

De gammeltestamentlige salmer har altså deres oprindelse for mere end 2000 år siden. Men i modsætning til megen anden litteratur fra oldtiden har de haft en ubrudt anvendelse fra oldtid til nutid. De er blevet udforsket af teologer, filologer, litterater og historikere, ligesom de gennem tiderne har været gendigtet og dermed tilpasset nye sammenhænge. Det betyder, at der gradvist sker en transformation af de gammeltestamentlige salmer. De sættes ind i en ny kontekst, og gennem forskellige greb tilpasses ordlyden af dem til denne nye kontekst. De er et eksempel på tekster, der har gennemgået et kontinuerligt oversættelses- og fortolkningsforløb, som tidsmæssigt strækker sig fra oldtid til nutid og geografisk fra Mellemøsten til store dele af verden (Ejrnæs 2000: 19f).

I denne artikel vil jeg slå ned på nogle danske gendigtninger af udvalgte Davidssalmer i to litterære sammenhænge. Jeg vil konfrontere udvalgte gammeltestamentlige tekster, sådan som de tager sig ud i deres førkristne kontekst i den hebraiske bibel, dels med de tidligste forekomster af gammeltestamentlige salmetekster på dansk, som findes i *middelalderens danske tide- og bønnebøger* fra 1400- og begyndelsen af 1500-tallet, og dels med reformationstidens gendigtninger i *Hans Thomissøns salmebog* fra 1569 – med hovedvægt på sidstnævnte. Hvad sker der med teksten i de gammeltestamentlige salmer, når de omplantes i ny jord? Hvilke midler tages i brug, når en gammel tekst skal tilpasses nye tider og omstændigheder, og hvor meget af den originale teksts form og indhold er der overhovedet tilbage?

Figur 1. Fragment af den såkaldte Salmerulle fra 1. årh. e. Kr. med den hebraiske tekst til Sl 130. Salmerullen er en af de hebraiske skrifteruller, der i 1956 blev fundet i en hule nær Det Døde Hav. Den indeholder en stor del af de bibelske salmer, bl.a. Salme 130, som er en central salme både i middelalderen og i reformationstiden. Teksten til Sl 130 står i de sidste syv linjer af fragmentet. Foto: Israel Antiquities Authority. The Leon Levy Dead Sea Scrolls Digital Library.

Salmernes Bog i den hebraiske bibel

Salmernes Bog indeholder i alt 150 digte, der er forskellige både i omfang og i indhold. Inden for bibelforskningen er det almindeligt at sondre mellem særlige salmegenrer: hymner eller lovsange; bøns- eller klagesalmer; valfartssange samt de såkaldte tronbestigelsessalmer.

Den hebraiske poesi er karakteriseret ved en række stiltræk som fx bogstavrim, men ikke enderim, og leddenes parallelismer, dvs. et udsagn gentaget i varieret form. Desuden er den hebraiske poesi præget af et metaforisk sprog. Gud kan betegnes som den urokkelige klippe, som tilflugtssted, som hyrden, der vogter sine får, eller som dommeren, der straffer eller frikender. Der bruges også billeder om mennesket og dets vilkår: Menneskelivet er som græs, der blomstrer og visner; det nødstedte menneske er som en, der er omgivet af destruktive vandmasser, eller som en, der ligger i lænker. Og redningen af den nødstedte beskrives som at blive trukket op af vandet eller at blive ført ud i det åbne land.

Salmernes Bog har en stor spændvidde. I mange af salmerne er der en anonym jeg- eller vi-stemme, der henvender sig til Gud. Grundstemningen kan være fortvivlelse, sorg eller angst, og klage og bøn er de fremherskende motiver. Salmens jeg udmaler sine trængsler, klager over sine fjender og bønfaller Gud om at gribe ind, så det gode liv kan genoprettes. I den anden ende af spektret er der salmer, der er fyldt med glæde og taknemmelighed. Her er det lovsang og tak, der dominerer; jeget priser Gud for hans velgerninger eller takker for befrielsen for lidelsen. De er præget af håb og tillid til Gud. De gammeltestamentlige salmer bevæger sig altså mellem to yderpunkter: klage og lovsang; sorg og glæde; fortvivlelse og håb (Ejrnæs 2008: 28f og 2015: 647f).

Mange af salmerne er forsynet med en overskrift, som formodentlig er kommet til senere, da Salmernes Bog var blevet et samlet værk. Overskrifterne indeholder forskellig slags information, fx anvisninger på, hvordan salmen skal fremføres, eller oplysninger om, hvilken særlig type salmen tilhører. I nogle tilfælde indgår navngivne gammeltestamentlige personer i overskrifterne, først og fremmest David, som i eftertiden er blevet opfattet som ophavsmand til salmerne. Nogle af salmeoverskrifterne sætter endda salmen i forbindelse med bestemte situationer i Davids liv, fx Sl 3 og Sl 51.

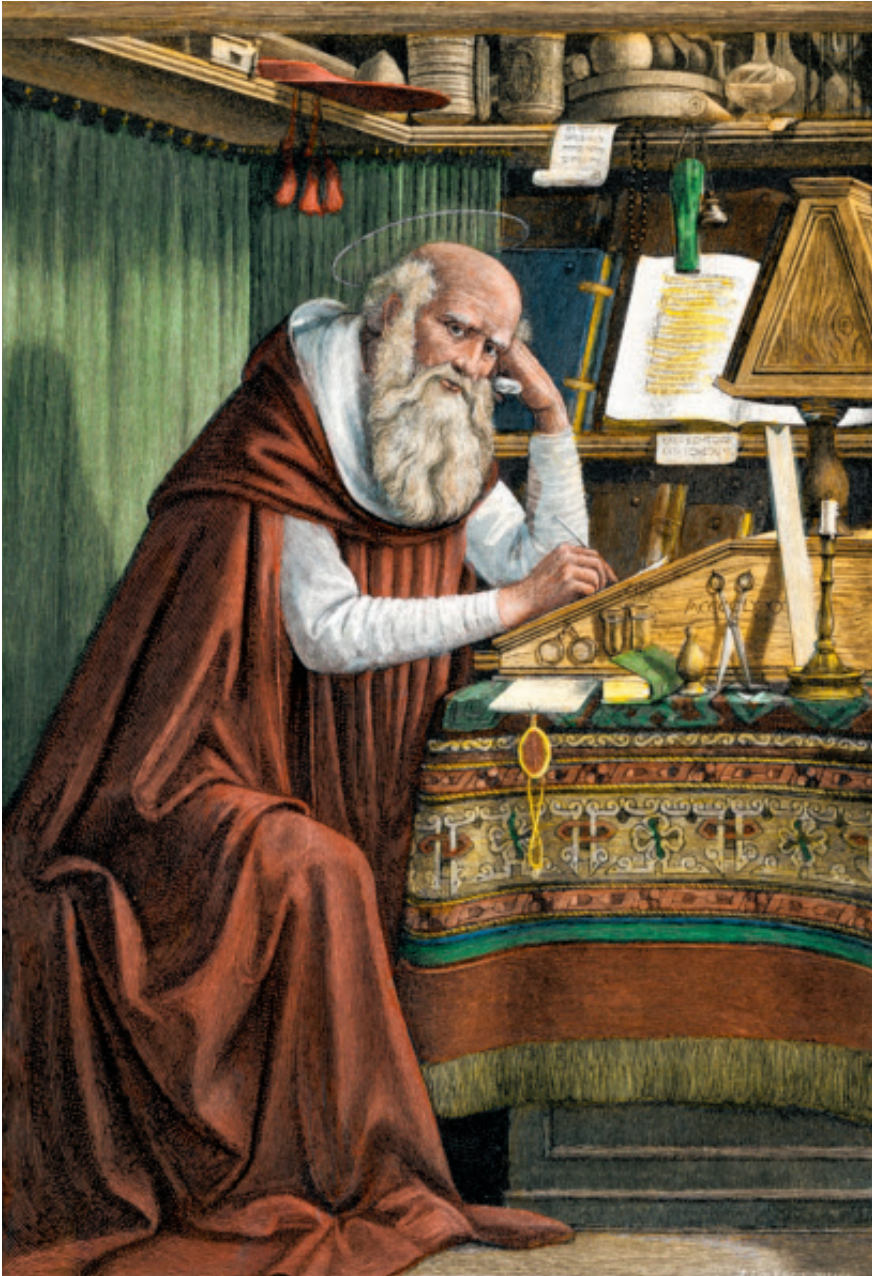
Salmernes Bog i den ældste kristendom og middelalderen

I løbet af det sidste par århundreder f. Kr. blev den hebraiske bibel oversat til græsk, som var den tids 'verdenssprog' i det østlige Middelhavsområde. *Septuaginta*, som den græske bibel kaldes, var jødedommens og den ældste kristendoms bibel. Sidenhen, fra 50 e. Kr. til 120 e. Kr., blev de nytestamentlige skrifter affattet på græsk, og de kom til at udgøre den anden del af den kristne bibel med *Septuaginta* som første del under betegnelsen *Det Gamle Testamente*.

De nytestamentlige skrifter er spækket med citater fra Det Gamle Testamente, heraf en stor del fra Salmernes Bog. Flere steder i Det Ny Testamente viser det sig, at de nytestamentlige forfattere forstår de gammeltestamentlige salmer ikke kun som menneskers bøn og klage eller lovprisning og tak til Gud, men også som Kristusprofeti. David optræder stadig ligesom i Det Gamle Testamente som ophavsmand til salmerne, men nu også i rollen som profet. Det fremgår fx af Peters pinseprædiken i *Apostlenes Gerninger* kap. 2. Peter citerer her et uddrag af en af de gammeltestamentlige individuelle bønssalmer (Sl 16,8-11), og det bliver nu udlagt som skriftbevis for Jesus' opstandelse: »Eftersom han [David] var profet og vidste, at Gud med ed havde tilsvoret ham, at en af hans efterkommere skulle sidde på hans trone, forudså og talte han om Kristi opstandelse ...« (ApG 2,30-31). Salmens jeg, David, er her profeten, der som guddommeligt talerør forudser Kristi opstandelse. Set i den optik skifter de gammeltestamentlige salmer så at sige genre: Fra at være henvendelser til Gud, bliver de (også) profeti om Kristus (Ejrnæs 2002: 121; Pilgaard 2002: 136). Dermed er grunden lagt til den kristologiske tolkning af de gammeltestamentlige salmer, som er fremtrædende i middelalderen, og som også præger reformationstidens danske salmer.

Omkring år 400 blev hele Bibelen oversat til *latin* fra grundprogene hebraisk og græsk af kirkefaderen Hieronymus (ca. 350-420). For første gang kom alle de bibelske skrifter, både de gammeltestamentlige og de nytestamentlige, til at foreligge i én samlet oversættelse, den som siden fik betegnelsen *Vulgata*. Den blev i løbet af de følgende århundreder den almindeligt anvendte i den vestlige kirke.

Med *Vulgata* indledes et nyt kapitel i de gammeltestamentlige salmers historie. I deres latinske form kom de til at indgå i kirkens liturgi. En særlig

◁ Figur 2. Hieronymus i sit arbejdsværelse. Fra ca. 385 til sin død opholdt Hieronymus sig på et kloster i Bethlehem. Det var her, han oversatte hele Bibelen til latin fra grundsprogene hebraisk og græsk. Siden i den opslåede bog på hylden i baggrunden (med græske bogstaver?) og teksten på papirerne på hylden med hebraiske bogstaver kunne tyde på, at Hieronymus er i gang med sit bibeloversættelsesarbejde. Stik efter fresco fra Ognissanti-kirken af den italienske maler Domenico Ghirlandaio fra 1480. Foto: akg / North Wind Picture Archives.

status fik en gruppe på syv af de gammeltestamentlige salmer (Sl 6, 32, 38, 51, 102, 130 og 143).³² Siden 500-tallet er de blevet opfattet som et samlet tekstkorpus, de såkaldte bodssalmer (Hertzsch 1957, spalte 1538f).

De syv gammeltestamentlige salmer hører alle til kategorien individuelle bøns- eller klagesalmer, som udgør en betragtelig del af Salmernes Bog. Men at de skulle udgøre en særlig samling med synd og bod som fælles tema, afspejles hverken i den hebraiske bibel, i *Septuaginta* eller i *Vulgata*.

I Sl 6, 102 og 143 er det ikke synd og tilgivelse, der er temaet, men en udpensling af lidelsen og en bøn om redning fra lidelsen. Begreberne synd og tilgivelse har derimod en plads i Sl 32, der indledes med en saligprisning af den, der *har* fået tilgivelse (v. 1-2), og i v. 5 henviser salmens jeg til sin syndsbekendelse og til Guds tilgivelse. I Sl 38 er jegets syndsbekendelse formuleret i v. 3-6 og bøn om redning udtrykt i salmens første og sidste udsagn (imperativer); men også her er det lidelsen, der udmales i detaljer med de typiske lidelsesscenarier: sygdom og konflikt med fjenderne – en lidelse, jeget ser som Guds straf.

Sl 51 er den af de syv bodssalmer, hvor syndserkendelse spiller den største rolle, formuleret igennem en ophobning af imperativer med bøn om udslettelse af synden, og udtrykt gennem en række billeder. Også i Sl 130 er skyld og tilgivelse i centrum. V. 1-4 rummer en indtrængende appel til Gud om bønghørelse og en udtalt vished om tilgivelse, og i de følgende vers, v. 5-6, er håbet temaet. Resten af salmen er ikke henvendt til Gud, men til Israel med en opfordring til at vente på Gud, og den slutter med jegets vished om Guds tilgivelse af al Israels skyld.

32 Salmenumrene er efter tællingen i *den hebraiske bibel* og dermed også i *DO92*. Efter *Vulgatas* tælling er numrene 6, 31, 37, 50, 101, 129 og 142.

Med de forskelligheder både i form og indhold ligger det ikke lige for at betragte netop disse syv salmer som en homogen gruppe. Men det, at de er samlet i ét tekstkorpus, giver mulighed for at tolke dem i lyset af hinanden. Det betyder, at de salmer, der ikke eksplicit har synd som hovedtema, farves af de salmer, hvor synd, syndserkendelse og syndstilgivelse har en fremtrædende plads, først og fremmest Sl 51. Og i kraft af de doksologier (lovprisninger), der i middelalderens liturgi afslutter de enkelte bodssalmer, tilkendes det, at det er det *kristne* syndsbegreb, der er samlingens omdrejningspunkt (se også Dahlerup 2022).

De syv bodssalmer i danske tide- og bønnebøger

Efter dette rids af de gammeltestamentlige teksters historie fra oldtid til middelalder vil vi indsnævre perspektivet til en dansk litterær sammenhæng. Davidssalmerne hører til de tekster, der tidligst blev oversat fra *Vulgatas* latinske tekst til dansk, og de kom til at indgå i danske tide- og bønnebøger fra slutningen af 1400- og begyndelsen af 1500-tallet (se Dahlerup 1998: 125-134, 456-475); også her optræder de syv bodssalmer som et samlet tekstkorpus. Det gælder *Johanne Nielsdatters Tidebog* (MDB I 1946: 63-68), der indeholder bodssalmerne på latin, og fire andre tide- og bønnebøger: *AM 76,8°* (Kroon et al. 1993: 450-474 [fol. 113r-119r]), *Karen Ludvigsdatters Tidebog* (MDB I 1946: 184-194), *Marine Lauridsdatters Bønnebog* (MDB IV 1963: 264-271) og *Christiern Pedersens Tidebog* (Pedersen 1514: 335-346), der alle har bodssalmerne i dansk oversættelse. Om dem alle gælder det, at de overskrifter, som de enkelte salmer er forsynet med i den hebraiske bibel og *Vulgata* (fx »af David«), er udeladt. Til gengæld er der tilføjelser før og efter de enkelte salmer i form af doksologier af treenigheden og indtrængende bønner om syndstilgivelse, der er henvendt til Gud, Kristus og Maria. På den måde bliver det tilkendegivet, at de syv gammeltestamentlige salmer hører hjemme i en kristen sammenhæng, og at begrebet synd er det centrale tema i samlingen.

Bodssalmernes latinske tekst i *Johanne Nielsdatters Tidebog* er identisk med *Vulgata*-teksten bortset fra ortografiske forskelle. Den danske oversættelse af bodssalmerne i *AM 76,8°* og *Karen Ludvigsdatters Tidebog* er, igen bortset fra ortografien, i det store og hele enslydende. Der er tale om en gan-

ske tekstnær – men ikke ordret – oversættelse af *Vulgata*-teksten med respekt for de poetiske virkemidler, som kendetegner den gammeltestamentlige poesi (se s. 256). I *Marine Lauridsdatters Bønnebog* og *Christiern Pedersens Tidebog* har bodssalmerne derimod en ganske anden karakter. Her er det ikke en tekstnær oversættelse af *Vulgata*, men en gengivelse, der er præget af omskrivninger, parafraaser, tilføjelser og udeladelser i en sådan grad, at de må betegnes som en *kristen gendigtning*. Et eksempel er Christiern Pedersens gendigtning af Sl 6. I sin gammeltestamentlige sammenhæng er det en bønssalme, hvor salmisten giver en indgående skildring af sin lidelse og appellerer til Gud om redning. I Christiern Pedersens gendigtning derimod er det begreber som synd, syndsbe kendelse, anger og bod, fordømmelse og frelse, helvede og himmerige, der er i fokus.

Salme 51 i Marine Lauridsdatters Bønnebog

Særlig bemærkelsesværdig er gendigtningen af Sl 51 i *Marine Lauridsdatters Bønnebog* sammenlignet med de andre bønnebøger. Hvor de syv bodssalmer i fx *AM 76,8°* og *Karen Ludvigsdatters Tidebog* findes i en ganske ordret oversættelse af *Vulgatas* tekst, er gendigtningen i *Marine Lauridsdatters Bønnebog* voldsomt udvidet – dens omfang er over det dobbelte af salmen i *Vulgatas* ordlyd – med en udpensling af jegets syndsbevidsthed og anger. I selve opbygningen følger gendigtningen nogenlunde forlægget, men udvidelserne (i nedenstående uddrag markeret ved særlig skrift) følger sig ind i salmen, ikke som kommentarer eller egentlige udlægninger, men som en videredigtning på salmen. Til den ganske omfattende mængde af imperativer, som den gammeltestamentlige salme indeholder, følger der sig en række nye imperativer, som gør bønnen mere intens. Indimellem overbyder gendigtningen den gængse version af salmen. Fx beskriver jeget i de første vers sin synd med et pekuniært billede, der skal illustrere syndens størrelse. Den danske version af Sl 51 i *Marine Lauridsdatter Bønnebog* begynder sådan:

*Vulgata*³³

3 Miserere mei Deus
secundum magnam
misericordiam tuam

et secundum
multitudinem
miserationum tuarum dele
iniquitatem meam

4 amplius lava me ab
iniquitate mea et a peccato
meo munda me

5 quoniam iniquitatem
meam ego cognosco et
peccatum meum contra
me est semper

Marine Lauridsdatters Bønnebog s. 266, l. 9-19³⁴

O Gudt wer megh naadigh effther thin store
miskundhiedt/ forthii thitt dom er megh alt for
swart/ Iegh kandt icke fordragett.

Afslett myn offuertredingh/ effther thin miskunds
manfolligheedt. O herre x tusinde pundt ia ssaa
mange centener ('hundrede pund') er leg teg
skyldig/ Ieg kandt icki betalit/ myn fyllestgiørelse er
inthedt verdt.

Och thou meg well och offte aff myne
mesgierninger/ och giør meg reen/ icki alleniste
aff thii neruerendis synder/ men døb meg alle
myne leuedage mett then hellig andz dob/ y thyn
oplyssels yldt/ ssaa lengi att ther word formedelst
døden buorttagit alt thet som meg aff adam paa
født och æruit er.

Ieg bekiender myn offertredinge/ och myn syndt er
steds for meg.

Man skal ikke ret langt ind i salmen, før man bliver konfronteret med en kristen begrebsverden. Flere steder er indarbejdet ord, begreber og vendinger, der er hentet fra middelalderens teologiske univers. Det ses fx i udvidelsen af v. 4 i citatet ovenfor med omtale af helligåndens dåb («døb meg alle myne leuedage mett then hellig andz dob» – 'døb mig alle mine levedage med helligåndens dåb') og arvesynd («alt thet som meg aff adam paa født och æruit er» – 'alt det, som er mig medfødt og arvet af Adam'). Kristus indgår i salmens persongalleri, og udtryk som kristendom og den kristne kirke er en del af salmens vokabular. Omvendt er der en del betegnelser og begreber fra den gammeltestamentlige tankeverden, der er udeladt. Det gælder ord, der har med det gammeltestamentlige offervæsen at gøre, fx ysop (v. 9), slagtoffer og brændoffer (v. 18).

33 Verstillingen er den, der står i den tekstkritiske udgave af *Vulgata*.

34 Specialtegn og opløste forkortelser gengives ikke her, hvor pointen er ordlyden.

Gendigtningen af Sl 51 slutter med disse ord:

<i>Vulgata</i>	<i>Marine Lauridsdatters Tidebog</i> s. 267, l. 34-268, l. 16
19 sacrificium Deo spiritus contribulatus cor contritum et humiliatum Deus si non spernet	dogh thu foracther icke ther hooss en sønderbrutt aands/ och ett sønderknusitt hiertis offer/ och wor vilies och then gamble adams drebelse wdi oss ssa lenge att wy och offre tack offer/ oc met ett gladeligt hierte forkynde thin rettferdighedt/ huilcken wy y wor synds forladelse haffue bekendt effther thii att wy alle sammen aff oss sielff inthet formue.
20 benigne fac Domine in bona voluntate tua Sion	Szaa giør thu nu well O kyære herre wedt thitt folck och wedt thin Christendom/ effther thin gode villie effther thin faderligh mildheds klare och naadeligh miskundhiedt.
et aedificentur muri Hierusalem	Bestyr thet saa att hierusalem mure bliffue opbygde Att wy maa faa gode och rettsindige lerer/ssom thin forsamblingh kunde bygge meth thine ordt. Thu est husfaderen/wy bede tegh/ skicke arbeyds folck wdi thin høøst/ ia driff them hen wdt. Thii huorledis wilde the predicke wden the ware ssende ther tiill? Tha rosse wy oss forgieffs att were lerede/ eller att haffue lerdt folc nar thu icke forder eller skicker them hiid
21 tunc acceptabis sacrificium iustitiae oblaciones et holocausta tunc inponent super altare tuum vitulos	men tha faar thu steds rettferdigheds offer/ och wy wille legge (tegh tiill loff) paa thitt alther wore lebers øxne/ ssom skulle alle tiidt loffue och prise tegh Amen

Den kristne tolkning af de syv bodssalmer, som i de andre bønne- og tidebøger er henvist til de afsluttende doksologier og bønner, har i *Marine Lauridsdatters Bønnebog* sat sine tydelige spor i selve formuleringen af salmens ordlyd.

Det syndsbegreb, der aftegner sig i middelalderens danske bønnebøger og tidebøger, har et andet indhold end det gammeltestamentlige. Hans Jørgen Lundager Jensen giver denne definition af synd i Det Gamle Testamente: »Synd er den illegitime, uretfærdige, forkerte handling, den der bryder med den orden, der gælder for kosmos, natur, samfund, gudsforhold.« Synden

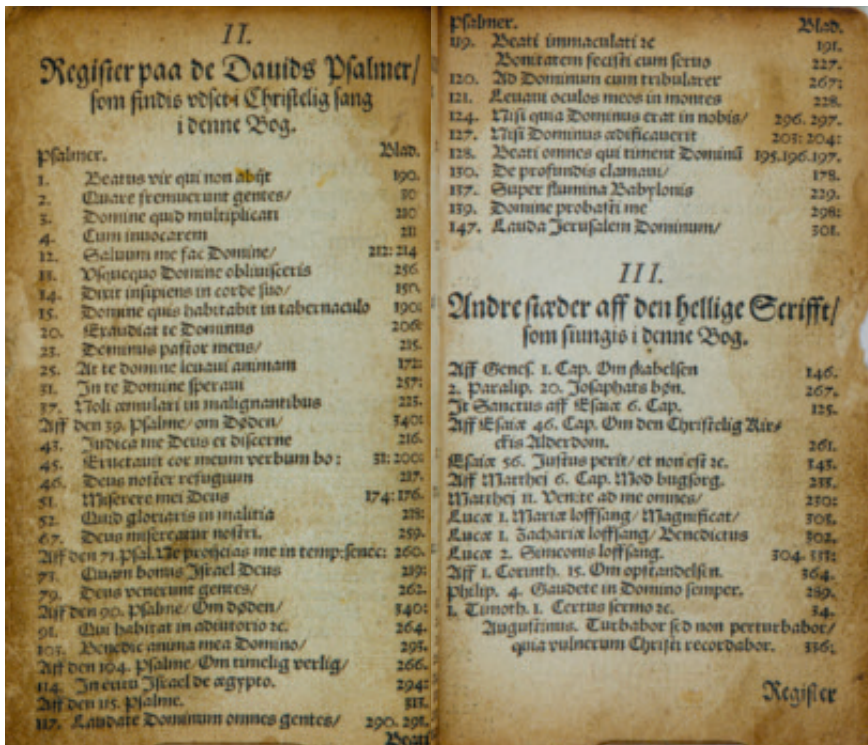
◁ Figur 3. Anger og bod gav sig udslag i forskellige former for bodsøvelser i middelalderen, bl.a. selvpiskning, som den bodfærdige mand her er i gang med. Træsnit af Albrecht Dürer fra 1510. Foto: Statens Museum for Kunst, SMK Open.

i gammeltestamentlig forstand er et almenmenneskeligt vilkår, men det er ikke ensbetydende med, »at mennesket ‘er’ en synder, men at det er disponeret til at begå syndige handlinger, og at det uvægerligt vil begå sådanne.« (Lundager Jensen 2003: 780).

I middelalderens teologi er syndsbegrebet udformet på grundlag af Det Nye Testamente (Rom 5-6); synden opfattes som en aktiv magt i tilværelsen, som mennesket er underlagt: »at være i synden«. Derimod er der ikke bibelsk belæg for forestillingen om arvesynden, der udformes i middelalderen, og som har sat sit præg på den version af de syv bodssalmer, der findes i både Marine Lauridsdatters Bønnebog og Christiern Pedersens Tidebog. I læren om arvesynden er synden en universel magt, der kom til verden som følge af Adams synd, og som nedarves fra generation til generation. En sådan forestilling ligger langt fra det gammeltestamentlige syndsbegreb. Ganske vist har Sl 51,7 været taget til indtægt for arvesyndslæren, men i salmens gammeltestamentlige sammenhæng er det mere nærliggende at tolke formuleringen som et hyperbolsk billede på syndens omfang. Ligesom salmernes jeg kan bruge overdrivelsen til at beskrive lidelsen, fx i Sl 18,5-6 med billedet af at være fanget af dødsrigets bånd, bruger jeg i Sl 51,7 overdrivelsen til udtrykke, hvor omfattende hans syndsbevidsthed er: »I skyld har jeg været, fra jeg blev født, i synd, fra min mor undfangede mig« (DO92).

Gendigtning af gammeltestamentlige salmer i Hans Thomissøns salmebog

I alle de danske salmebøger, der er bevaret fra reformationstiden, er der gendigtninger af de gammeltestamentlige salmer. I den første autoriserede salmebog, Hans Thomissøns *Den Danske Psalmebog* fra 1569, indgår der i alt 40 »Dauids Psalmer/ som findis vdset (‘oversat’) i Christelig sang i denne Bog«, som det hedder i Register II sidst i salmebogen (bl. Aaa 6v).

Figur 4. David spiller en påfaldende lille rolle i Hans Thomissøns salmebog. Hans navn figurerer i et af registrene: »Register paa de Dauids Psalmer / som findis vdsæt i Christelig sang i denne Bog« (blad Aaa 6v-7r). Desuden nævnes han en enkelt gang i Thomissøns fortale, hvor de gammeltestamentlige salmer omtales som »den hellige Dicters oc lifflige Harpeslaaers i Israel/ konning Dauids Psalmer« (blad c 8v). I salmeteksterne optræder han kun i en halv snes salmer – heraf blot i én af Davidssalmerne (Sl 137) – og ikke primært som ophavsmand til salmerne, men som en figur, der indgår i persongalleriet i den gammeltestamentlige fortælling i Samuels- og Kongebøgerne. Kun i en enkelt salme omtales han som salmedigter, 'Konning Dauid Psalmiste' (blad 131v-132r). Foto: ProQuest for Tidlige europæiske bøger og Det Kongelige Bibliotek.

Sammenligner man gendigtningerne med de oprindelige salmer, viser det sig, at nogle ligger forholdsvis tæt på deres gammeltestamentlige forlæg. Det gælder fx gendigtningen af Sl 43 (Thomissøn 1569: 216r), en typisk individuel bønssalme med tre parter involveret: salmens jeg, der omgivet

af *fjender* beder til *Gud* om at blive reddet fra fjenderne. I gendigtningen af denne salme synes der ikke at være nogen bestræbelser på at give den et kristent præg, sådan som det er tilfældet med hovedparten af de gendigtede salmer. Først i den afsluttende doksologi, som ikke indeholder nogen referencer til den gendigtede salme, får salmen et kristent stempel.

Men i de fleste gendigtninger er de gammeltestamentlige salmer flyttet over i en ny tankeverden, der tydeligt er præget af reformationstidens kristendomsforståelse, og afstanden mellem indholdet i de oprindelige og de gendigtede gammeltestamentlige salmer kan være ganske betragtelig. Det gælder bl.a. en række af de salmer i Det Gamle Testamente, der afspejler en mytisk forestillingsverden og en opfattelse af tilværelsen, liv og død, der ligger langt fra reformationstidens kristendomsforståelse.

Mytiske forestillinger i de gammeltestamentlige salmer

I Det Gamle Testamente aftegner der sig et verdensbillede med himmel, jord og dødsrige. Himlen er stedet, hvor Gud troner som verdenskonige, omgivet af sit himmelske hof. Jorden, der er skabt og opretholdt af Gud, er stedet, hvor det gode liv kan udfolde sig for dens beboere. Og dødsriget under jorden er stedet, hvor de døde opholder sig, ude af kontakt med de levende og med Gud. Døden er afslutningen på livet, og dødsriget eller graven, som det også kaldes, er stedet, hvor de døde kommer hen. Der er ikke nogen forestillinger om et liv efter døden.

De gammeltestamentlige salmer er fyldt med mytiske forestillinger om verdens tilblivelse og om menneskets vilkår i den skabte verden. I flere af salmerne udmales et scenarie af en urtidskamp mellem Gud på den ene side og kaosmagterne i form af vandmasser på den anden side (Gottlieb 1976: 90-94). Det er de samme forestillinger, der ligger til grund for skabelsesberetningen i 1 Mos 1, hvor der er antydninger af en sådan kamp; efter at have uskadeliggjort kaosvandene skaber Gud hele den ordnede verden, hvor det gode liv kan udfolde sig. I den anden version af skabelsesberetningen i 1 Mos 2 optræder vandet derimod ikke i form af de truende, ødelæggende kaosmagter, men som det livgivende vand, der er en forudsætning for menneskenes, dyrenes og naturens opretholdelse af livet.

Denne forestillingsverden afspejler sig også i de gammeltestamentlige salmer, hvor vandet optræder i dobbeltrollen som det destruktive og det livgivende vand. I flere af salmerne (fx Sl 46, 74 og 104) oprulles et mytisk

scenarie af tilværelsen som en kamp mellem på den ene side kosmos, den velordnede, gudskabte verden, og på den anden side kaos, de livsødelæggende kræfter, der rammer mennesker i form af naturkatastrofer, krig, ulykke og sygdom. Der indgår dramatiske skildringer af denne urtidskamp mellem Gud og de destruktive kaosvande, en kamp som ender med Guds sejr over vandmasserne og transformationen af dem til det livgivende vand, der sikrer frugtbarhed og trivsel.

I mange af bøns- eller klagesalmerne indgår urtidens kaoskamp som billede på de trængsler, jeget befinder sig i. Salmens jeg (eller vi) beskriver sin lidelse og sin redning fra lidelsen med billeder hentet fra den universelle kamp mellem kaos og kosmos. Lidelsen er som at befinde sig midt i kaosvandene og redningen som at blive trukket op af vandet. I Sl 69,2-3 udtrykkes det sådan: »Frels mig, Gud, for vandet når mig til halsen, jeg er sunket i bundløst dynd og kan ikke få fodfæste. Jeg er kommet ud på det dybe vand, strømmen skyller sammen over mig«; i Sl 88,7-8: »Du har kastet mig i den dybe grav, i det mørke dyb. Din vrede hviler tungt på mig, alle dine brændinger lader du skylle over mig.« Og med billedet af et mytisk kaosscenarie beskriver jeget i Sl 18,5-20 den lidelse, han har befundet sig, men nu er reddet fra: »Han (dvs. Gud) rakte ud fra det høje og greb mig, han trak mig op af de vældige vande« (v. 17).

Transformationen af den gammeltestamentlige myte i reformationstidens danske salmer

Flere af de salmer, der indeholder mytiske forestillinger om urtidens kaoskamp, enten som antydninger eller fuldt udfoldet, er gendigtet i reformationstidens danske salmebøger. Af de i alt 40 Davidssalmer, som findes gendigtet i Hans Thomissøns salmebog, drejer det sig om Sl 23, 46, 104, 114, 124 og 130. Her viser det sig, at den mytiske kaoskamp, som er et centralt tema i de gammeltestamentlige salmers verdensbillede, enten er helt fraværende eller er skrevet om i en sådan grad, at det oprindelige indhold er vanskeligt at genkende.

Det gælder gendigtningen af den pompøse Sl 104 (Thomissøn 1569: 265v). I sin gammeltestamentlige skikkelse er salmen en lovsang, der priser Gud for hans skabelse og opretholdelse af verden og for hans omsorg for menneskene. Gud er beskrevet som den magtfulde konge, der har etableret sig i sin bolig i himlen med vindene som sendebud og skyerne som

krigsvogne (v. 1-5). Det fører over i en skildring af kampen mellem Gud og urdybet. Gud får bugt med kaosvandene og sikrer dermed stabilitet på jorden (v. 6-9). Herefter følger et afsnit med en lyrisk beskrivelse af naturen med vandet i centrum, men her som det livgivende vand, der er betingelse for menneskers og dyrs trivsel (v. 10-18). Resten af salmen er en overdådig lovprisning af Gud og hans skaberværk (v. 19-35).

I gendigtningen er hele det mytiske scenarie, som indleder salmen, ikke taget med. Tilbage er en udramatisk salme med Gud i rollen som den, der sikrer frugtbarhed i naturen. Den gendigtede Sl 104 er blevet til »en bøn om timelig vejrlig, regn eller solskin og jordens afgrøder«, som det hedder i overskriften (Thomissøn 1569: 265v).

Vandmetaforen er også brugt i Sl 23. I denne salme udtrykker jeget sit tillidsfulde forhold til Gud gennem to anskuelige billeder: Gud som hyrden, der drager omsorg for hvert enkelt af sine får (jeget) (v. 1-4), og Gud som værten, der overdådigt opvarter sin gæst (jeget) og yder ham beskyttelse i sit hus (v. 5). Salmen afsluttes inden for rammerne af værtsbilledet (v. 6) med en varig tilstand: Jeget kan opholde sig hele livet i »Herrens hus«, omgivet af godhed og troskab. I modsætning til Sl 104 med dens skildring af kaoskampen er Sl 23 præget af ro og harmoni. Vandet indgår også her – ikke som det kaotiske, ødelæggende, oprørske vand, men som det stille, livgivende vand, et billede på den ro og harmoni, der hersker.

Gendigtningen af Sl 23 (Thomissøn 1569: 215r) har fjernet sig et godt stykke fra den gammeltestamentlige salme. Her er det personlige præg ikke lige så markant, for så vidt som det individuelle jeg er omskrevet med det kollektive vi. Tonen er en anden; hvor den gammeltestamentlige salme med hyrdebilledet og værtsbilledet fremstiller forholdet mellem jeget og Gud som det nære, tillidsfulde, ukontroversielle forhold, anslås der i gendigtningen af salmen mere mørke toner. Den gendigtede salme rummer i stort tal negative billeder og begreber, som er den gammeltestamentlige salme aldeles fremmed, fx syndens begær, kødets lyst, djævelens vrede og list, foruden kristne begreber som helligåndens nåde, trøstermanden, den kristne menighed, himmerige, treenigheden (jf. Dahlerup 2016: 393f).

Salme 46

Et godt eksempel på en salme, der indeholder mytiske forestillinger om urtidskampen mellem Gud og kaosmagerne, er Sl 46. I det følgende citeres

den først i sin helhed i den danske oversættelse af den hebraiske tekst i *DO92*, dernæst i Martin Luthers gendigtning og i den danske version af den i Hans Thomissøns salmebog. Den følgende gennemgang af salmen i dens gammeltestamentlige sammenhæng er inspireret af Hans Jørgen Lundager Jensens analyse (Lundager Jensen 1998: 62-65. I *DO92* har salmen denne ordlyd:

For korlederen. Af Kora-sønnerne.
Al-alamot. En sang.

2 Gud er vor tilflugt og styrke,
altid at finde som hjælp i trængsler.
3 Derfor frygter vi ikke, når jorden skælver
og bjergene vakler i havets dyb,
4 når vandet larmer og bruser
og rejser sig, så bjergene bæver. *Sela*

5 Flodløb glæder Guds by,
den Højestes hellige bolig.
6 Gud er i dens midte, den rokkes ikke,
Gud bringer den hjælp ved daggry.
7 Folkene larmer, rigerne vakler,
når han lader sin røst lyde, ryster jorden.

8 Hærskarers Herre er med os,
Jakobs Gud er vor borg. *Sela*
9 Kom og se Herrens gerninger,
de ødelæggelser, han har voldt på jorden.
10 Han gør ende på krige
over hele jorden,
han brækker buen og knækker spyddet,
stridsvognene brænder han op.
11 Stands, og forstå, at jeg er Gud,
ophøjet blandt folkene, ophøjet på jorden!

12 Hærskarers Herre er med os,
Jakobs Gud er vor borg. *Sela*

Sl 46 er en kollektiv, national tillidssalme. Den har en ganske raffineret struktur; i salmens begyndelse, midte og slutning udtrykker salmens vi en tillidsfuld bekendelse til Gud med brug af en krigsmetafor: »Gud er vor tilflugt og styrke« (v. 2), »Hærskarers Herre er med os, Jakobs Gud er vores borg.« (v. 8, gentaget i v. 12).

I den første del (v. 3-8) indgår to scenarier. Det første (v. 3-4) er af mytisk art. Her skildres, hvordan kaosmagterne i form af jordskælv og vandmasser truer den stabile verden. Det er det universelle-kosmiske niveau. Herefter indsnævres perspektivet, og salmen bevæger sig fra det universelle til det lokale plan (v. 5-7). Modstanderne er her ikke de destruktive kaosvande, men fremmede, fjendtlige folk, som omringer byen. Nu er det Guds by med templet som Gud bolig, der fremstilles som det stabile.

Overgangen fra det første til det andet scenarie markeres af vandet, der nu ikke optræder som destruktive, truende vandmasser i v. 4, men som det fredelige, livgivende vand, flodløbet der vander jorden og sikrer frugtbarhed (jf. paradisloderne i 1 Mos 2,10-14). Den universelle kamp mod kaosmagterne spejler sig i den nationale kamp mod fjenderne. Paralleliteten mellem de to scenarier understreges af, at flere ord optræder i dem begge: Gud er »at finde som *hjælp*« (v. 2), og »Gud bringer den (dvs. Guds by) *hjælp*« (v. 6). »Bjergene *vakler*« (v. 3), og »rigerne *vakler*« (v. 7). »Vandet (dvs. kaosmagterne) *larmer*« (v. 4), og »folkene (dvs. fjenderne) *larmer*« (v. 7).

Gudsbilledet ændrer sig fra den universelle Gud, der betvinger kaosmagterne, som truer med at gøre det af med den ordnede verden, til den nationale Gud (Jakobs, dvs. Israels Gud), der redder sin by fra fjendtlige folkeslags angreb. I v. 8, der afslutter første del af salmen, sammenfattes de to parallelle scenarier med en tillidserklæring til Gud både som Hærskarers Herre, den universelle Gud, krigsguden, der besejrer kaosmagterne, og som den nationale Gud, Jakobs (dvs. Israels) Gud, der har sin bolig på jorden.

I de sidste vers (v. 9-11), der kan opfattes som henvendt til de fremmede folk, fremstilles Gud som den, der ødelægger fjendernes våben og dermed gør ende på al krig.

Gendigtningen af Salme 46

Den gammeltestamentlige Sl 46 hører til de salmer, som Martin Luther gendigtede, og som i dansk oversættelse kom med i reformationstidens danske salmebøger:

Sl 46 i Martin Luthers gendigtning
1528 eller 1529 (Malling 1966: 156)

Ein feste burg ist vnser Gott/
Ein gute wehr vnd waffen/
Er hilfft vns frey aus aller not/
die vns jtzt hat betroffen/
Der alt böse feind/
mit ernst ers jtzt meint/
gros macht vnd viel list/
sein grausam rüstung ist/
auff erd ist nicht seins gleichen.

Mit vnser macht ist nichts gethan/
wir sind gar bald verloren/
Es streit für vns der rechte man/
den Gott hat selbs erkoren/
Fragstu wer der ist?
Er heist Jhesu Christ/
der Herr Zebaoth/
Vnd ist kein ander Gott/
das felt mus er behalten.

Vnd wenn die welt vol Teuffel wer/
vnd wolt vns gar verschlingen/
So fürchten wir vns nicht so sehr/
Es sol vns doch gelingen/
Der Fürst dieser welt/
wie saur er sich stelt/
thut er vns doch nicht/
das macht er ist gericht/
Ein wörtlein kan jn fellen.

Das wort sie sollen lassen stan/
vnd kein danck dazu haben/
Er ist bey vns wol auff dem plan/
mit seinem geist vnd gaben/
Nemen sie den leib/
gut/ ehr/ kind vnd weib/
las faren dahin/
sie habens kein gewin/
das reich mus vns doch bleiben.

Sl 46 i den danske version af Martin Luthers
gendigtning (Thomissøn 1569: 217r).

Vor Gud hand er saa fast en borg/
hand er vor skiold oc verie ('beskytter')/
Hand hielper oss aff nød oc sorg/
der oss vil her besnerie ('fange')/
Dieffuelen vor gamle Fiend/
vil oss offueruinde/
stor mact oc argelist/
bruger hand mod oss vist/
paa Jorden er ey hans lige.

Vor egen mact er intet verd
Wi ere snart offueruunden/
Der strider for oss en veldige Herre
Alting maa for hannem bugne ('vige')/
Spør du huo hand er/
Christus hand heder/
En Herre offuer alle Herrer/
Oc ey ere Frelserne flere/
Marcken ('slagmarken') vil hand beholde.

Det ('selvom') all Verden fuld aff Dieffle vaar/
Oc vilde oss slet opluge:
Dem frycte wi icke ved it haar/
Thi Gud kand dem det forbiude.
Er Verdsens Første ('fyrste') vred/
Vil oss sencke ned/
Hand kand dog intet/
Christus haffuer hannem fangit/
Jt Guds ord kand hannem binde.

Det samme ord de lade vel staa/
Oc der til wtack haffue.
Thi Gud vil selffuer hoss oss gaa
Alt met sin Aand oc naade/
Tage de bort vort lifff/
Gods/ ære/ Børn oc Viff/
Wi passe ('agter') ey der paa/
De kunde ey mere faa/
Guds rige wi dog beholde.

En sammenligning mellem den gammeltestamentlige salme på den ene side og Luthers tyske gendigtning og den danske version på den anden side viser, at gendigtningen har fjernet sig ganske langt fra forlægget. Som Kjærgaard og Paulsen (2017) med rette bemærker, er salmen formelt »en gendigtning af Sl 46 – især med udgangspunkt i Sl 46,2« (s. 316). Reelt er sporene af den gammeltestamentlige tekst så godt som udvisket i Luthers tyske gendigtning og den danske oversættelse af den.

De markante forskelle viser sig især på tre punkter. For det første er der *den kristologiske tolkning*. Kristus indgår i salmens persongalleri, der foruden ham omfatter Gud, djævelen og salmens vi. I Luthers gendigtning introduceres Kristus i anden strofe som »der rechte man« / »den rette mand«, udvalgt af Gud og aktiv deltager i den kamp om os, der udkæmpes mellem Gud og djævelen, I den danske gendigtning er det krigeriske sprog endnu mere fremtrædende; Kristus betegnes ligefrem som »en vældig herre«.

Skildringen af krigen med de djævelske magter fortsætter i tredje strofe; og nu indtræder der et vendepunkt. Nu er djævelen uskadeliggjort, og vi behøver ikke længere at frygte noget. De fjendtlige magter overvindes ikke ved våben, men ved »ein Wörtlein« (’et lille ord’) i Luthers gendigtning, i den danske version »et Guds ord«, der står som parallel til »Kristus« i den foregående linje. »Ord«-terminologien føres videre i fjerde strofe både i Luthers gendigtning (»Das wort«) og i den danske version (»Det samme ord«), og den er åben for i hvert fald to mulige udlægninger: Med henvisning til Johannesevangeliets indledning (Joh 1,1-18, især v. 14) kan »ordet« tolkes om *Kristus*; denne udlægning plæderer Jørgen Kjærgaard for (2003: 341f). Anders Malling (1966: 161) derimod tolker det om *evangeliet* med henvisning til bl.a. Kol 1,25. Den sidste strofe i salmen indeholder en til-lidserklæring: Gud selv vil være hos os med sin ånd og nåde. Nu betyder gods, ære, børn og viv intet for os i forhold til Guds rige, som vi har del i (Thomsen 2017: 325).

Tolker man »Det samme ord« som Kristus, er det muligt at se treenigheden nævnt i salmens sidste strofe ligesom i mange andre salmer i Thomissøns salmebog – ganske vist i en anden rækkefølge: »Det samme ord« (v. 1), nemlig Kristus; »Gud« (v. 3); »Guds ånd«, nemlig Helligånden (v. 4). På den måde er der sat ekstra trumf på den gendigtede salmes *kristne* indhold.

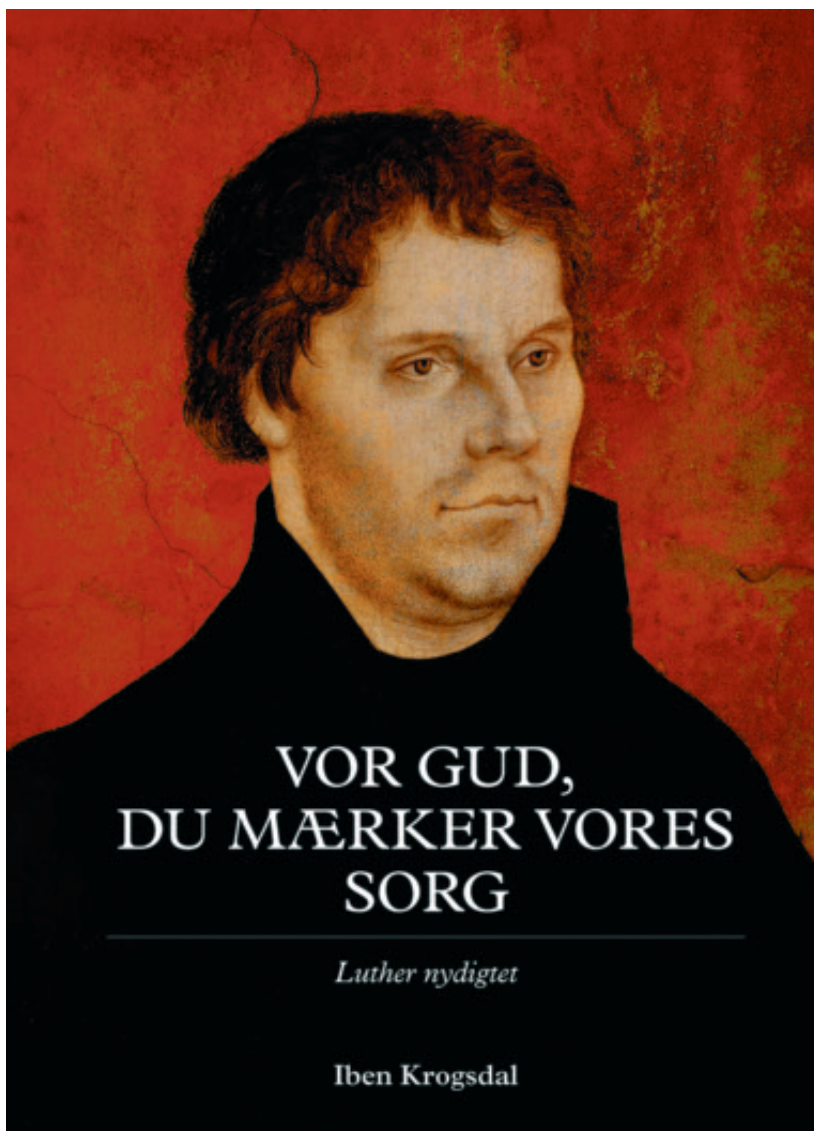
For det andet er *vandmetaforikken* helt fraværende i Luthers gendigtning af Sl 46 og dermed også i den danske version i Thomissøns salmebog. Det

er egentlig lidt påfaldende i betragtning af, at Luther i sine *Summarien über die Psalmen* (Luther 1531-1533: 35) er opmærksom på den metaforiske brug af vandet i Sl 46 som både det destruktive og det livgivende. I summariet til Sl 46 refererer Luther først indholdet af salmen i dens gammeltestamentlige sammenhæng: skildringen af den forunderlige redning af Guds by Jerusalem fra hedningernes fjendtlige angreb. Om Jerusalem bruger Luther billedet af »en brønd, ligesom et lille vand, der ikke udtørres« og om fjenderne, der angriber byen, billedet af »de store vande, søer og hav, som skal udtørres«. Luther har altså blik for den metaforiske brug af vandet i Sl 46, vandet som det livgivende og vandet som det destruktive.

I resten af summariet, som er en kristen aktualisering af kampen, viderefører Luther vandmetaforen, nu om kampen mellem Gud og kristenheden på den ene side og på den anden side djævelen, helvede, død og synd, som »raser og bruser«. Udfaldet af kampen er, at »vores lille brønd«, dvs. de kristne, bliver til en levende kilde, mens modstanderne bliver til en ilde lugtende sump og pøl, som udtørres. I *summariet* til Sl 46 er Luther altså opmærksom på vandmetaforen i den gammeltestamentlige salme. Men i hans *gendigtning* af salmen er den helt forsvundet.

For det tredje afviger den gendigtede salme fra det gammeltestamentlige forlæg, ved at *salmens vi* tildeles en ganske fremtrædende rolle. I den gammeltestamentlige salme optræder *vi* kun i den tillidserklæring, der indleder salmen: »Gud er *vor* tilflugt og styrke ... derfor frygter *vi* ikke«, og i det tilbagevendende omkvæd: »Hærskarers Herre er med *os*, Jakobs Gud er *vor* borg.« Her er *vi* højst tilskuere til begivenhederne. I gendigtningen derimod er *vi* part i Guds og Kristus' kamp med djævelen. Djævelen er *vores* fjende, som søger at komme *os* til livs. Gud er *vores* hjælper, der kæmper for *os*, så *vi* ikke har noget at frygte, og Kristus er den, der bringer *os* frelst ud af kampen.

Transformationen af Sl 46 er ganske gennemgribende. Den gendigtede salme har en anden profil, ikke kun i kraft af den kristologiske tolkning, men også i kraft af, at vandmetaforikken er forsvundet, og at *salmens vi* har en anderledes fremtrædende plads i den gendigtede salmes persongalleri end i den gammeltestamentlige salme.

Figur 5. Gendigtning af Sl 46 slutter ikke med reformationstidens danske salmebøger. I de følgende århundreder har denne salme været udsat for flere bearbejdnings (P. Hjort, 1840; J.P. Mynster, 1845; N.E.S. Grundtvig, 1817). I forbindelse med reformationsjubilæet i 2017 er den blevet nydigtet af forfatteren Iben Krogsdal. Her lyder salmens første linje sådan: »Vor Gud, du mærker vores sorg«. Omslaget fra Iben Krogsdals bog, *Vor Gud, du mærker vores sorg*. København: Syng Nyt 2016. Foto: Forlaget.

Afslutning

I sin grundige analyse af reformationstidens salmesang i Danmark karakteriserer Peter Balslev-Clausen (2005) gendigtningerne af bl.a. Davidssalmer som udtryk for »kreativ kontinuitet«.

Det er hævet over enhver tvivl, at mange af de gendigtede Davidssalmer i reformationstidens danske salmesang er præget af en sådan »kreativ kontinuitet«; det samme kan for den sags skyld siges om brugen af de gammeltestamentlige salmer både i Det Ny Testamente og i tekster fra middelalderens tide- og bønnebøger. Men som det er fremgået af denne artikel, har *kreativiteten* efter min mening af og til taget overhånd – og det i en sådan grad, at det kan være vanskeligt at få øje på *kontinuiteten*. Sammenholder man reformationstidens gendigtninger med deres forlæg i førkristen tid, kan det i nogle tilfælde være svært, for ikke at sige umuligt, at få øje på sammenhængen mellem den oprindelige og den gendigtede salme. Her er der ikke tale om nogen kreativ kontinuitet, men snarere om et egentligt brud på kontinuiteten (se også Skaftø Jensen 2022).

Det gælder brugen af Davidssalmer både i Det Nye Testamente, i middelalderens tide- og bønnebøger og i gendigtningerne i reformationstidens danske salmebøger. Et godt eksempel på det sidste er gendigtningen af Sl 46. Her er konturerne af den gammeltestamentlige salmes forestillinger om Gud, mennesket og tilværelsen, dens sproglige virkemidler, dens metaforik og dens persongalleri så godt som udvisket. Her er *afstanden* mellem den gammeltestamentlige salme og gendigtningen blevet næsten uoverstigelig.

Litteraturliste

- Balslev-Clausen, Erik 2005. »Reformationstidens salmesang i Danmark. Kreativ kontinuitet og folkelig legitimitet«, i *Hymnologiske meddelelser*, årg. 34, nr. 3-4, pp.169-203.
- Dahlerup, Pil 1998. *Dansk Litteratur. Middelalder*, bd. 1. København: Gyldendal.
- 2016. *Litterær Reformation*. København: U Press.
- 2022. »Renaissancepønitense«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Danske reformationssalmer i kontekst*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 279-318.

- DO92 = *Bibelen. Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøger. Autoriseret af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II* 1992. København: Det danske Bibelselskab.
- Ejrnæs, Bodil 2000. »Salmernes Bog i danske bibler«, i *Bibliana*, 2. årg. nr. 2, pp.19-27.
- 2002. »Brugen af Salmernes Bog i andet Tempels tid«, i E. K. Holt og K. Nielsen (udg.): *Dansk Kommentar til Davids Salmer*, bd. 1. Frederiksberg: Anis, pp.105-125.
- 2008. »Så vælg da livet. Det gode liv og Gud i det Gamle Testamente«, i K. B. Nielsen (udg.), *Det gode liv og Gud. Fem foredrag fra Studienævnets Temadag 2007*. Studienævnet for Teologi. Det Teologiske Fakultet. Københavns Universitet, pp.19-29.
- 2015. »Salmernes Bog. Indledning og kommentarer«, i B. Ejrnæs, G. Hallböck og H. J. Lundager Jensen (udg.): *Studiebibelen. Den autoriserede oversættelse med indledninger og kommentarer*. København: Bibelselskabet, pp.647f.
- Gottlieb, Hans 1976. »Myter i salmerne«, i B. Otzen, H. Gottlieb og K. Jeppesen (udg.): *Myter i Det gamle Testamente*, 2. oplag. København: Gad, pp.85-124.
- Hertzsch, Erich 1957. »Busspsalmen«, i K. Gallig et al. (udg.): *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, bd. 1. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
- Kjærgaard, Jørgen 2003. *Salmehåndbog bd. 2. Salmekommentar til salmerne i Den Danske Salmebog*. København: Det Kgl. Vajsenhus.
- Kjærgaard, Jørgen og Ove Paulsen 2017. *Luthers salmer på dansk, Tekst, melodi, liturgi og teologi*. Frederiksberg: Eksistensen.
- Kroon, Sigurd et al. (udg.) 1993. *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century, Codex AM 76,8^o*, vol. 1. Lund: Lund University Press.
- Lundager Jensen, Hans Jørgen 1998. *Gammeltestamentlig religion*. Frederiksberg: Anis.
- 2003. »Synd«, i G. Hallböck og H. J. Lundager Jensen (udg.): *Gads Bibel Leksikon*, 1-bindsudgave. København: Gad.
- Luther, Martin 1531-1533. »Summarien über die Psalmen«, i *D. Martin Luther Werke*, Kritische Gesamtausgabe 38. Weimar: H. Böhlau 1912, pp.1-69.
- Malling, Anders 1966. *Dansk Salmehistorie*, bd. V. København: Schultz.
- MDB = K. M. Nielsen (udg.): *Middelalderens danske Bønnebøger 1946-1982*, bd. I-V. København: Gyldendal.
- Pedersen, Christiern 1514. *Tidebog*, i C.J. Brandt & R.Th. Fenger (udg.): *Christiern Pedersens Danske Skrifter*, bd. 2. København: Gyldendal 1851, pp. 271-414.
- Pilgaard, Aage 2002. »Brugen af salmerne i Det Nye Testamente«, i E. K. Holt og K. Nielsen (udg.): *Dansk Kommentar til Davids Salmer*, bd. 1. Frederiksberg: Anis, pp. 127-148.
- Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXx interpretes* 1935. Udg. Alfred Rahlfs, bd. 2. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt.
- Skaftø Jensen, Minna 2022. »Salmeparafraaser og national propaganda. To latinske digte af Hans Jørgensen Sadolin (1528-1600)«, i Marita Akhøj Nielsen, Simon Skovgaard Boeck & Bjarke Moe (red.): *Sprog og musik i reformationstidens danske salmesang*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, pp. 319-340.

Thomissøn, Hans 1569. *Den danske Psalmebog*. København: Lorentz Benedicht. salmer.
dsl.dk/thomissoen_1569.

Thomsen, Niels 2017. »Vor Gud han er så fast en borg – nydigtet og gendigtet«, i
Tidsskriftet Foenix, pp. 321-338.

Vulgata = Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem 1994. 4. forbedrede udgave. Stuttgart:
Deutsche Bibelgesellschaft.